

Hladká, Zdeňka

[Jančáková, Jana; Jančák, Pavel. *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2005, vol. 54, iss. A53, pp. 246-248

ISBN 80-210-3705-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101723>

Access Date: 14. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Po tomto období víceméně exkluzivního kulturního vlivu němčiny nastává od 1100 dlouhé období masového přejímání slov a částečného bilingvismu Čechů ve městech a počet přejímek se výrazně zvětšuje. (Teprve počínaje touto dobou a zejména dobou hromadné kolonizace ve 13. století lze pak uvažovat o ovlivňování jiných jazykových plánů, konkrétně hláskosloví.) V době glos však podle našeho soudu lze předpokládat už širší přímý kontakt češtiny s latinou, a proto se předpokládá německého zprostředkování některých slov, jako *kalich* (*calix*, něm. *Kelch*), *páv* (lat. *pavo*, něm. *pfawo*), pod. *puntik*, *urbář*..., jeví jako nadbytečná oklika. Také při rané produktivitě českého sufiku dějových jmen *-ka* je německá předloha substantiva *válka* eventualita podružná, ne-li scestná. Tato poznámka se však týká jen menšího počtu slov.

Newerklovo chronologicky rozfázované přejímání dovoluje posoudit míru hláskového ovlivnění češtiny. Nadto jeho důsledným uváděním prvního českého dokladu je toto pozorování zpřesněno. Zatímco v rané fázi do počátku 12. století je v přejímkách původní *f* nahrazováno (*post*, *škop*, *berla*, *biskup*, *drbiti*, *grabie*, *peněžd*), později se zachovává (*fach*, *fald*, *faleš*...), i když ne pravidlem (*barva*, *bažant*, *biřmovat*...). Od dob Klaretovských substituce *f* ustávají. *G* přejeté v nejranější době podleho později běžnému vývoji (*hlazec*, *vrah*, *hobezný*, *vinohrad*, *hrabie*, *váha*, *lůh*...). V přejímkách pozdějších potom dochází k substituci *g* konsonantem *k*: *kafr*; *kropieř*, *kruchta*, *krunšpát*, *kšaft*... až do epochy 1100 – 1350, kdy se vedle substitucí (*kamzik*, *kejklíř*, *koukat*, *kvalt*...) objevují i první přejímky se zachovaným *g*- (*gryf*, *grunt*, *gips*...). Po 1500 jsou pak přejímky se substitucí *g* – *k* vzácné (*katr*, *kyr*...). Od 16. století čeština zachovává *h* výchozího jazyka (*hák*, *haléř*, *halžě*, *hamižný*...). Předtím docházelo k substitucím (či k elizi), např.: *Hinrich* – *Jindřich*, *gihilze* – *jilec*, *spíhvari* – *špýchar*, *blaha* – *plachta*, *horologium* (*ōrlei*) – *orloj*...

Nejen tyto (ilustrativně vybrané) skutečnosti, ale i řadu dalších údajů různého druhu, např. dominantní významové okruhy přejímek v různých dobách, je možno vyčíst nebo dedukovat z rozsáhlé a unikátní Newerklovy studie.

Maximalistický projekt Newerklovův byl splněn beze zbytku, a to (podle předmluvy) v neuvěřitelně krátké době tří let – podle autorových slov za 10 000 pracovních hodin. (Podle objemu knihy a množství obsažených údajů by se dalo ovšem soudit, že tato publikace vznikla jako kolektivní dílo celého vědeckého týmu za dobu mnohem delší.) Toto úctyhodné množství práce nebylo tak pohotově zvládnuto snad na úkor kvality: v knize nenajdeme slabá místa ani tiskové chyby. Je to dílo dokonale zpracované a pro vědeckou obec, nejen českou a slovenskou, nesmírně žádoucí a významné.

Dušan Šlosar

Jančáková Jana – Jančák Pavel: Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny. Acta Universitatis Carolinae – Philologica, Monographia CXLl. Nakladatelství Karolinum, Praha 2004, 173 s. + 10 mapových s. (ISBN 80-246-0509-0)

Monografie manželské dvojice dialektologů Jany a Pavla Jančákových přináší výsledky několikaletého soustavného výzkumu jazyka ukrajinských Čechů, kteří se v roce 1991 po černobylské katastrofě vrátili do země svých předků, z níž jejich pradědové odešli v 19. století. Práce poskytuje nejen informace o mluvčím jednoho ze zahraničních ostrovů češtiny, ale i zajímavé údaje o jazykových projevech provázejících proces repatriace.

Zájem o češtinu zahraničních krajanů není v bohemistice ničím novým a zdá se, že v posledních letech ještě vzrostl. Jedním z důvodů je jistě snaha zachytit mizející materii, která většinou dokumentuje archaičtější stav jazyka, než jaký je doložen nářečními výzkumy na domácí půdě. Dalším akcentovaným aspektem je možnost konfrontace češtiny vyvlečené i se cizojazyčnou izolací (navíc mnohdy bez většího působení prestižní kodifikované formy) a v domovském prostředí. Výsledky výzkumů pomáhají odhalovat složité mechanismy jazykových proměn a vlivů, které na ně působí.

Zahraníční ostrovy češtiny vznikaly především v polovině 19. století v důsledku ekonomicky motivovaného vystěhovalectví (nejvýznamnější jsou enklávy v okolí chorvatského Daruvaru

a v oblasti rumunského Banátu). Ještě starší byla náboženská emigrace do dnešního Polska, a to na Střelínsko u Vratislavi. Z odborné reflexe mluvy těchto ostrovů připomeňme alespoň výzkum prováděný v 60. letech 20. století pro *Český jazykový atlas*. Češtině v Daruvaru a na Střelínsku se v řadě studií věnoval i autor recenzované monografie P. Jančák (např. *Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii*, SaS 32, 1971, 241–257; *Jazykové svědectví o původu českého osídlení na Střelínsku*, NŘ 77, 1994, 139–146).

V posledních letech vzrůstá také zájem o mluvu krajanů ve Vidni (např. J. Balhar – S. Kloferová – J. Vojtová, *U nás ve Vidni. Videnští Češi vzpomínají*, Brno 1999; J. Balhar, *Jak mluví videnští Češi*, NŘ 78, 1995, 189–196; S. Kloferová, *Jak dnes mluví mladí videnští Češi*, NŘ 81, 1998, 61–72, 169–178; J. Vojtová, *Jak dnes piší videnští Češi*, NŘ 80, 1997, 123–128) a ve Spojených státech, kde se však charakter českého osídlení od výše zmíněných jazykových ostrovů trochu odlišuje (např. K. Kučera, *Český jazyk v USA*, Praha 1990; E. Eckertová, *Češi v Texase: americká čeština na náhrobních kamenech*, NŘ 80, 1997, 260–269; E. Eckertová, *Češi v Texase: moravské komunity a nářečí náhrobních nápísů*, NŘ 81, 1998, 38–49; A. Jaklová, *První čechoamerická periodika, jejich jazyk a styl I, II*, NŘ 84, 2001, 245–252, NŘ 85, 2002, 1–10; M. Šipková, *O jazyce čechoamerického týdeníku Našinec*, NŘ 84, 2001, 192–198).

Mluva ukrajinských Čechů byla doposud prozkoumána jen málo, protože tomu v minulosti bránily politické poměry. Z rozsáhlejších prací je možno jmenovat pouze disertaci Z. I. Mjačinové *Očerck jazyka češského govora sela Malaja Zubovščina na Ukraine* (srov. recenzi S. Utěšeného *První monografie o nářeční češtině v Sovětském svazu*, NŘ 58, 1975, 102–104). Přednosti tohoto zpracování souvisely s autorčinou kvalitní znalostí jazyků obklopujících enklávu, nedostatky s méně dobrými znalostmi nářečních charakteristik a vývojových tendencí češtiny.

Manželé Jančákoví opřeli svá pozorování o vlastní výzkum. Ukrajínští Češi, kteří v letech 1991–1993 přicházeli z obcí Malá Zubovština a Malinovka (v blízkosti hranic bývalé volyňské gubernie), se usadili převážně v pohraničních oblastech Čech (Rovná u Sokolova, Krupka u Teplic, Jirkov u Chomutova, Stráž pod Ralskem, Kuřivody a Zákupy u České Lípy, Broumov, Rokytnice v Orlických horách a také Butoves a Kopidlno u Jičina, Milovice u Nymburka a Jindřichův Hradec). Studium jejich mluvy zahájili autoři monografie už v r. 1991. Věnovali mu osm let, během nichž zejména J. Jančáková publikovala řadu statí s výsledky dílčích analýz (např. *Dnešní stav mluvy českých reemigrantů ze Žitomirska na Ukrajině*, SaS 56, 1995, 110–118). Na konci výzkumné fáze však J. Jančáková nečekaně zemřela. Vytvoření závěrečné syntézy se tedy ujal P. Jančák, který v ní zúročil nejen obsáhlé dialektologické znalosti a erudici precizního badatele, ale zároveň uplatnil svou příznačnou touhu odhalovat za vnější stránkou pozorovaných jevů jejich hlubší souvislosti. Předložil tak dílo, které je v dané oblasti možno považovat za řady hledisek za vzorové.

Hlavním deklarovaným cílem autorské dvojice bylo „vysledovat stav mluvy ukrajinských Čechů u jejich typických představitelů ze staré generace, a to v její poslední vývojové fázi bezprostředně po přesídlení“ (s. 19), zaměření monografie je však ve skutečnosti širší. V prvé řadě se autoři snažili dojít prostřednictvím čistě jazykové analýzy k odhalení teritoriálního východiska české emigrace na Ukrajinu. V tomto zkoumání práce prezentuje teoreticky i metodicky promyšlený a s pečlivostí realizovaný postup, o němž lze předpokládat, že bude inspirativní i pro další badatele věnující se podobné problematice.

Metodickým základem prvních dvou oddílů monografie (*Charakteristické rysy ukrajinské češtiny a jejich rozbor a Pravděpodobné východisko kolonizace*) bylo porovnání zjištěné mluvy nejstarší generace reemigrantů s nářeční diferenciací češtiny na mateřském území (autoři se opírali zejména o *Český jazykový atlas 1, 2, 3, 4*, Praha 1993, 1997, 1999, 2002; dále ČJA). Přitom bylo nutno brát v úvahu, že oproti poměrně archaickému stavu ukrajinské češtiny, vyvíjející se dlouhodobě v cizojazyčném prostředí, a od r. 1939 navíc bez působení českých škol, představuje současná nářeční mluva v Čechách (i stav z 60. let 20. stol. zachycený v ČJA) mnohem nivelizovanější stav. Při hledání východisek kolonizace na základě územního rozvrstvení českých dialektů museli autoři zvažovat pravděpodobné posuny nářečních izoglos od poloviny 19. století do doby, která je už zachycena v existujících nářečních mapách.

V mluvě ukrajinských Čechů bylo dále nutné pečlivě sledovat vlivy ruské a ukrajinské; např. některé přejímky z těchto blízkých slovanských jazyků se shodují s hláskovými, tvaroslovnými

i lexikálními jevy moravských nářečí a zdánlivě tak ukazovaly na moravský původ emigrantů (např. *ešče*; *chudnout* ‚hubnout‘, *hřibi* ‚houby‘, *bečka* ‚sud‘). Výzkum se neobešel ani bez kritického zhodnocení znaků, které se do jazyka zkoumaných informantů dostaly až po jejich návratu do českého prostředí.

Vlastní analýza spočívala v postupném porovnávání rysů všech jazykových rovin mluvy ukrajinských Čechů s rysy typickými nejprve pro celou oblast českých nářečí v užším smyslu, dále s rysy společnými pro nářečí středoečeská a severovýchodočeská a nakonec pouze s rysy severovýchodočeskými, příp. se specifickými charakteristikami jednotlivých úseků severovýchodočeské nářeční skupiny (kam byl původ kolonistů předběžně zařazen na základě jazykových i neязыkových indicií). Detailní rozbor některých severovýchodočeských starobylých nářečních prvků uchovaných už pouze v ukrajinské češtině (např. bilabiálního *w* a jeho kontinuentů) obohatil dosavadní dialektologické znalosti o těchto jevech.

Výsledek komparace přinesl věrohodné odhalení východisek kolonizace ukrajinských Čechů. Tyto závěry byly ve třetím oddílu monografie (*Jazykovězeměpisný rozbor izoglos*) dále upřesněny frekvenčními analýzami izoglos vybraných jevů (úctu si zasluhuje už jen příprava podkladů pro každou jednotlivou shrnující mapu a frekvenční tabulku). Za východisko vystěhovalců do Malé Zubovštiny autoři určili prostor na Královéhradecku ohraničený v ČJA pouhými dvěma body (140 a 141; toto určení bylo nakonec potvrzeno i údajem získaným z kroniky v obci Třesovice a kontrolním výzkumem mluvy staré generace v této lokalitě), za východisko kolonizace do Malinovky, o níž se historické dokumenty nedochovaly, byl na základě čistě jazykových dat vymezen podorlický trojúhelník ohraničený třemi body (134 – 135 – 136).

Ve čtvrtém oddílu (*Cizí a nové vlivy v ukrajinské češtině*) se práce zabývá studiem proměn češtiny během jejího odloučeného vývoje v ukrajinském jazykovém prostředí. Na bohatém materiálu dokládá, že se kontakty s jinojazyčným prostorem projeví zejména v lexiku, poznamenaly však i ostatní jazykové roviny. Podobně jako v předchozích částech monografie autoři analýzou shromážděných dat došli k závěrům, které přesahují horizont základního řešeného úkolu; upozornili např. na difference vývojových proměn mluvy jazykových ostrovů umístěných v prostředí geneticky blízkého a geneticky vzdálenějšího jazyka (P. Jančák v této souvislosti využil i poznatky ze svého výzkumu české mluvy na Daruvarsku a na Střelínku). V neposlední řadě manželé Jančákoví věnovali pozornost konkrétním a obecným otázkám vyrovnávacích procesů v mluvě reemigrantů po návratu do země výchozího jazyka. V tomto směru práce otevírá cestu pro další výzkumy.

Nebylo by asi účelné podávat výčet všech informací, které lze z monografie o češtině ukrajinských navrátilců vyčíst. Patřilo by se však ještě poznamenat, že práce kromě přínosu, který představuje pro odborné poznání mluvy českých jazykových ostrovů, nabízí laickému a pololaickému čtenáři i zajímavý a systematický (i když místy snad až redundantně podaný) výklad o českých dialektech.

Na závěr si dovoluji osobnější poznámku. V úvodních slovech P. Jančák vyjádřil naději, že kniha bude důstojnou vzpomínkou na jeho životní partnerku. Jako čtenář mohu říci, že se mu toto přání splnilo. Studie je nejen hodnotným završením dialektologické práce J. Jančákové, ale i zřetelným svědectvím o hezkém vztahu dvou lidí, který hlavnímu autorovi pomáhal dovést dílo, u jehož počátků stál ještě se svou ženou, k tak kvalitnímu výsledku.

Zdeňka Hladká

Markus Giger: Resultativa im modernen Tschechischen. Unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen. Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt a. M. – New York – Oxford – Wien: Peter Lang 2003. (Slavica Helvetica. 69.) 523 s. ISBN 3–906770–33–8, ISSN 0171–7316

Chceme zde upozornit na zajímavou práci (zdá se, že bohemisty k vlastní škodě zatím nepovšimnutou). Před dvěma lety vyšla v nakladatelství Petra Langa kniha švýcarského slavisty Markuse Gigera o resultativech v nové češtině. Její text byl v zimním (ne podzimním) semestru 2001/02